



פרשת שופטים

כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור

השחתה אסורה

בפרשת שופטים ישנן מצוות שקשורות למצבי מלחמה שבהם יש צורך להטיל מצור על עיר כדי להכניע אותה ולכבוש אותה. כחלק מאותן מצוות התורה מורה:

"כי תצור אל עיר ימים רבים להלחם עליה לתפשה לא תשחית את עצה לנדח עליו גרזן כי מפניו תאכל ואתו לא תכרת כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור" (כ, יט). בפסוק הבא נאמר "רק עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא אתו תשחית וקרת ובנית מצור על העיר אשר הוא עשה עמו מלחמה עד רדתה".

הרצף של שני הפסוקים יחד מאפשר להבין את הצד המעשי שבציווי. התורה אוסרת עלינו לכרות עצי פרי לצורך מצור אבל מתירה כריתה של אילנות סרק. כך פסק להלכה הרמב"ם וכך הבין גם בעל ספר החינוך. אולם בפתח דבריו בנושא כותב בעל ספר החינוך:

שנמנענו מלכרות האילנות כשנצור על עיר כדי להצר לאנשי העיר ולהכאיב לבותם... כמו כן כלול במצווה זו האיסור שלא לעשות שום הפסד, כגון לשרוף או לקרוע בגד או לשבר כלי לבטלה, ובכל עניינים אלו ובכל כיוצא בהם שיהיה בהם השחתה יאמרו זיכרונם לברכה תמיד בגמרא "והא קא עבר משום בל תשחית". ומכל מקום אין מלקין אלא בקוצץ אילני מאכל שהוא מפורש בכתוב, אבל בשאר ההשחתות מכין אותו מכת מרדות.¹

לדבריו, עונש מלקות מן התורה ניתן רק למי שבאמת קצץ אילן מאכל, אבל המצווה רחבה הרבה יותר והיא אוסרת להשחית כל דבר שיש בו ערך. כל המשחית עובר על איסור שחז"ל מגדירים אותו כאיסור בל תשחית, ועונשו הוא ללקות מכת מרדות.² איסור בל תשחית הוא איסור לקלקל כל דבר שבעולם: חי, צומח, או דומם שמישהו יכול להפיק ממנו תועלת כלשהי.

¹ במצווה תקכ"ט לא להשחית אילני מאכל.

² מכת מרדות היא ענישה של מלקות, שנקבעה על ידי חכמים, שמלקים את העובר על איסור דרבנן או על איסור תורה שמדין תורה אין העובר עליו חייב מלקות.

איסור השחתה סתם כך הוא חמור כשלעצמו, אבל השחתה מתוך כעס גרועה וחמורה פי כמה וכמה. בגמרא במסכת שבת מובאים דבריו של ר' יוחנן בן נורי האומר "המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו והמפזר מעותיו בחמתו יהא בעיניך כעובד עבודה זרה"³.

תועלתניות

בנוסף להבנת חשיבות השמירה על העולם ומשאביו, יש להבין למה מתכוונת התורה באומרה: "כי האדם עץ השדה לבא מפניך במצור". האם גישת התורה היא הומניסטית, והיא משתמשת בהאנשה כדי ליצור השוואה בין תכונות האדם לתכונות העץ? או שגישת התורה אקולוגית, ודאגתה נתונה לשלמות הטבע העולם ושמירתו? אפתח בפירוש לדברי הפסוק, משירו הידוע של נתן זך:

כי האדם עץ השדה
כמו האדם גם העץ צומח
כמו העץ האדם נגדע
ואני לא ידע
איפה הייתי ואיפה אהיה
כמו עץ השדה.

נתן זך מוצא הקבלה וזהות בין האדם ובין עץ השדה. האם זו אכן כוונת התורה? לדעת רש"י יש לקרוא את הפסוק כשאלה רטורית. האם עץ השדה הוא אדם? כלומר האם כפי שאדם שיכול להיכנס לתוך העיר ולהתגונן מפניך, כך יכול לעשות גם עץ השדה? אפשר גם להבין את פירוש רש"י כשאלה השואלת האם אתה יכול לראות בעץ השדה אויב, כפי שאתה יכול לראות באנשים מסוימים? התשובה כמובן ברורה: העץ לא יכול להתגונן, העץ אינו אויב, ולכן עלינו מוטלת מצווה שלא לכרות אותו. בראיה רחבה יותר המצווה היא לאפשר את התפתחותו ואת גדילתו התקינה.

האבן עזרא אף הוא סובר שאין להקביל את האדם לעץ השדה. הוא אומנם אינו קורא את הפסוק עם סימן שאלה, אלא מבין את המילה אדם כאילו כתוב חיי האדם. הפסוק נותן מידע שפרי העץ נותן חיים לאדם, ובלשונו: "כי חיי בן אדם הוא עץ השדה". לכן מותר לאדם להנות מהפירות, אבל אסור לו להשחית את עצי הפרי ולכרות אותם, גם אם הדבר יכול לסייע לו בהכנעת העיר שעליה הוא מטיל מצור. בפסוק הבא המתייחס לעצי סרק נאמר: "וכרת".

³ תלמוד בבלי, מסכת שבת, דף ק"ה, עמוד ב'.

ובְּנֵי מְצוֹר” וזו לדעת אבן עזרא הוכחה לצדקת פירושו. שכן התורה מתירה כריתת עצי סרק שאינם נותנים חיים. זאת אומרת שהשיקול של התורה אינו סביבתי אלא תועלתני.

היתר ההשחטה

הגמרא במסכת בבא קמא⁴ מגיעה למסקנה הלכתית האומרת כי בתנאים מסוימים מותר לכרות גם עץ מאכל, אבל קודם כול יש לכרות את עצי הסרק, גם אם הם רחוקים יותר ויש יותר טרחה בהתעסקות איתם. בעקבות הגמרא פירש הרמב”ן פירוש מורכב. מצד אחד הוא מקבל את פירושו של אבן עזרא מבחינת הלוגיקה והדקדוק, אבל לאור המסקנה ההלכתית של הגמרא המתירה כריתת עצי פרי הוא אומר:

שהזהירה תורה לא תשחית את עצה לכרות אותם דרך השחטה שלא לצורך המצור, כמנהג המחנות. והטעם כי הנלחמים משחיתים בעיר וסביב הארץ, אולי לא יוכלו לה... ואתם לא תעשו כן להשחטה כי תבטחו בשם שייתן אותה בידכם. כי האדם עץ השדה הוא, ממנו תאכל ותחיה, ובו תבא העיר מפניך במצור. לומר: אתה תחיה ממנו אחרי שתכבוש העיר, וגם בהיותך במחנה לבא מפניך במצור, תעשה כן. וטעם אותו תשחית כי מותר לכרות אותו לבנות המצור וגם להשחיתו עד רדתה, כי לפעמים תהיה ההשחטה צורך הכיבוש, כגון שהיו אנשי העיר יוצאים ומלקטין עצים ממנו או נחבאים שם ביער להלחם בהם או הם לעיר למחסה ולמסתור מאבן נגף.

לדעתו איסור ההשחטה בראש ובראשונה בא להראות את הביטחון בה' בכך שהוא ינצח לישראל את המלחמה. משום שלפעמים, כאשר צבאות צרים על עיר ורואים שהיא איננה עתידה ליפול, אזי הם עוסקים בהשחטה של כל מה שידם משגת. אך מי שבוטח בכך שהעיר תיפול לידיהו, ימנע מלכרות עץ מאכל, בין השאר משום שהעץ יתן לו תועלת בפריה הן בזמן המצור והן לאחר שתיכנע העיר. עם זאת, הרמב”ן סובר שלפעמים יש הכרח לכרות גם את עצי המאכל מאחר שעצים אלה מסייעים לאויבים שבעיר הנצורה, בספקם להם מזון או מסתור.

שונה ומעניין הוא פירוש רבי יוסף בכור שור. גם הוא אינו הולך בדרכו המודרנית של המשורר נתן זך. לטעמו האדם אינו עץ השדה, אבל יש בין האדם לבין עץ השדה דמיון או בלשון חכמי התלמוד צד שווה דהיינו תכונה משותפת. התכונה היא שהעץ, כמו האדם, יכול לסייע לך במערכה על העיר. עצי פרי מסייעים באספקת הפרי כמזון ללוחמים הצרים ואת עצי הסרק ניתן לכרות ולבנות מהם כלי מצור. כך האדם מסתייע בשני סוגי העצים כפי שהוא מסתייע בחבריו הלוחמים. זה הצד השווה בין האדם לעץ, וזו כוונת התורה באומרה ”כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה”. כל האמור לעיל בפירוש רבנו יוסף בכור שור מתייחס לעיר שאתה מעוניין להכניע אותה, לשמור אותה בנויה ולהנות ממנה בהמשך. אבל אם אתה במלחמה עם אויב בשטח שאינו שטח ארץ ישראל ואתה רוצה להשאיר מה שנקרא בימינו ”אדמה חרוכה”,⁵ אז מותר לך לכרות גם עץ מאכל. הוא מביא הוכחה לפירושו מדבריו של הנביא

⁴ בבא קמא צא, ע”ב.

⁵ ובלשונו ”אבל אם תלך על אומה להשחיתה ולא לישב שם במצור”.

אלישע אל יהושפט מלך יהודה אשר חבר ליהורם מלך ישראל ויחד נלחמו במואב. אומר שם הנביא: "וְהִכִּיתֶם כָּל עֵיר מְבָצָר וְכָל עֵיר מְבַחֵר וְכָל עֵץ טוֹב תִּפְּלוּ וְכָל מַעֲיָנֵי מַיִם תִּסְתַּמּוּ וְכָל הַחֲלָקָה הַטּוֹבָה תִּכָּאֲבוּ בְּאֲבָנִים" (מלכים ב, ג, יט). זו הוכחה שכך אפשר לנהוג במלחמה מחוץ לגבולות ארץ ישראל.

אקולוגיה או קיימות

יש הרוצים לראות בפסוקי פרשתנו קריאה אקולוגית של התורה. זאת כאשר המושג אקולוגיה שם דגש על מערכות יחסים בין אורגניזמים בטבע, ובינם לבין המערכות הטבעיות הסובבות אותם. מערכות יחסים אלה מאופיינות על ידי הדינמיות שלהן והנטייה שלהן להשתנות ולהתפתח. גישות אקולוגיות מדברות גם על הקשר בין האדם למערכות טבעיות דרך הבנת מורכבות הקשר הזה, על הקשריו הבין-סביבתיים והקשריו האנושיים.⁶ לא כאן המקום לדון בשאלה עד כמה התורה מכירה באקולוגיה כערך שיש לו מקום וחשיבות במרחב התורני-הלכתי. לדעתי התורה אכן עושה זאת, אבל לא דווקא בהקשר לפסוקים שהם נושא עיונינו. כאן בציווים לגבי האילנות ההתייחסות של התורה היא התייחסות מאד מעשית מנקודת ראות של האדם המשתמש בטבע לצרכיו. כפי שראינו כל עוד העץ נותן תועלת בפרי או אסור לכרות אותו, לא מכיון שהוא חלק מאקוסיסטמה אקולוגית, אלא כיון שאנו מפיקים ממנו תועלת. בתנאים מסוימים מותר ואף צריך לחרות את העצים ללא היסוס. להבנתי יותר משזו גישה אקולוגית אפשר לומר שהתורה כאן מיחסת חשיבות למה שאנו קוראים כיום קיימות,⁷ שהיא היכולת להמשיך לקיים את העולם לאורך זמן. התורה ודאי רוצה בהמשך קיום העולם ומכאן האיסור הרחב של בל תשחית, שתוצאתו היא קיימות.



⁶ להלן מספר דוגמאות לרואים בפסוק זה גישה אקולוגית: י. שמש תשס"א דף פרשת שבוע של אוניברסיטת בר אילן לפרשת כי תצא "לא תשחית את עצה" יהדות ואקולוגיה. א. סעיד 2015 בבלוג תורה ומדע ברשת. י. אפשטיין 2015, באתר התנ"ך 929.

⁷ המושג קיימות מדבר על משהו אותו רוצים לשמר. בהקשר הסביבתי, הדגש הוא על שימור הסביבה והמשאבים הטבעיים, אשר הולכים ומתכלים. ושאיפה לפגוע כמה שפחות במשאבים הטבעיים. הערה זו וכן הגדרת "אקולוגיה", מבוססות על מאמר שפורסם ברשת בשנת 2011 על ידי בתאל אשקול ואלון אשקול.